

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ל"ט
תשע"ב
ספר 408

תפילת העמידה – הודאה

משתחוים אנחנו לך, בדומה לפסוק "ויאמר ציבא השתחויתי", המתורגם "מודינא"⁴.

אך את הביטוי הציבורי הבולט מקבלת ברכת ההודאה לא רק במה שהציבור כורע עם שליח הציבור, אלא גם, ובעיקר, באמירת מודים דרבנן במקביל לתפילת השי"י. כינוי זה, "מודים דרבנן", נטבע על שום שברכה זו לא תוקנה כיתר התפילה על ידי אנשי כנסת הגדולה, אלא על ידי חכמי הגמרא (סוטה מ ע"א)⁵ "בזמן ששליח צבור אומר מודים, העם מה הם אומרים?"

חמש נוסחאות הובאו בגמרא והכרעת רב פפא שנפסקה להלכה היא "הלכך נימריניהו לכולהו"⁶. אכן, נוסח המודים דרבנן "שלנו" מורכב מצירוף כל ההצעות שבגמרא.

ניכר שלדעת כל החכמים הסיימת הראויה היא "על שאנו מודים לך", ביטוי שמתפרש על ידי רש"י כך: "על שנתת בלבנו להיות [מודים לך] דבוקים בך ומודים לך". רצה לומר, עצם העבודה שאנו זוכים לעמוד לפניך ולהודות לך מחייבת הודאה!

בתלמוד הירושלמי (ברכות א, ה) נידון גם כן הנוסח הראוי, אך שם מובאות ארבע הצעות עשירות יותר המשלבות פסוקים וציטוטים שונים:

בשם ר' סימאי: מודים אנחנו לך [...] שהחייטנו וקיימתנו וזכיתנו וסייעתנו וקרבתנו להודות לשמך בא"י אל ההודאות. רבי בא בר זבדא בשם רב: מודים אנחנו לך שאנו חייבין להודות לשמך תרננה שפתי [...] ונפשי אשר פדית בא"י אל ההודאות. רבי שמואל בר מינא בשם רבי אחא: הודייה ושבח לשמך [...] יהי רצון מלפניך [...] שתסמכנו מנפילתינו ותזקפנו מכפיתינו כי אתה סומך נופלים וזוקף כפופים [...] בא"י אל ההודאות. בר קפרא אמר: לך כריעה לך כפיפה לך השתחויה לך בריכה כי לך [...] ומהללים לשם תפארתך בכל לב ובכל נפש משתחוים, כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך מציל עני מחזק ממנו ועני ואביון מגוזלו בא"י אל ההודאות. אמר ר' יודן נהגין רבנן אמרין כולהון.

הצעות אלה של חכמי ארץ ישראל לא נקלטו בסידורי התפילה, למעט הסיימת "ברוך אל ההודאות" ללא שם ממלכות.⁷

הרב ד"ר יהודה אלטשולר

מרצה בהתמחות להיסטוריה

וראש מדרשת "ושנתם לבנותיך"

ברכת ההודאה, האמצעית בין שלוש הברכות שנבחרו לסיים את תפילת העמידה, מקבילה וממשיכה את ברכת ה"גבורות" האמצעית מבין שלש הברכות הפותחות את התפילה.

אלא ש"גבורות" היא שבח כללי על גבורותיו של הקב"ה ואילו כאן, לקראת סיום, מודה המתפלל "על נסיד שבכל יום עמנו", ודוק, נסיד, "שאין בעל הנס מכיר בנסו" כהערת ר' יעקב מעמדן בסידורו בית יעקב.

ברכת ההודאה מתייחדת במספר נקודות שהבולטות שבהן הן ההשתחויה שבתחילתה, והצטרפות הציבור לשליח הצבור בהשתחויה וב"מודים דרבנן".

סמיכותה של ברכת ההודאה לברכת העבודה "רצה" שקדמה לה, מיוחסת במסכת מגילה (יח ע"א) לפסוק "זבח תודה יכבדנני" (תהלים ג) ומפרש רש"י על אתר "אחר זביחה תן הודאה".

פעולת הזבח משמשת כהכנעה שמזמינה הודאה. מכאן נמצינו למדים שההודאה גם היא עבודה.¹ היכולת להודות היא מידה גדולה וחשובה בעבודות הנפש, ולא לחינם משמשת המילה תודה והמילה הודאה גם בלשון וידוי. "תן תודה" אמר יהושע לעכן (יהושע ז, ט) ופירושו – התוודה, שכן היכולת להודות נובעת מהכרתו של אדם את מקומו, מעלתו וערכו. מתוך כך מכיר טובה לכל מי שמייע בעדו.

מעלת ההודאה גדולה עד כדי כך שלברכת ההודאה מצטרף הציבור כולו ובכך הופכת ברכה זו לייחודית בתוך תפילת העמידה, בדומה לקדושה שאליה מצטרף הציבור כולו לאחר ברכת הגבורות.

הביטוי ההלכתי של הדמיון בין קדושה והודאה עולה בסוגיית הגמרא (ברכות כא ע"ב) שדנה בדינו של המאחר לבית הכנסת ונכנס בעת ששליח הצבור חוזר על תפילת העמידה.

אמר רב הונא: הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללין, אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח צבור ל"מודים" – יתפלל, ואם לאו – אל יתפלל. ריב"ל אמר אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע ש"י צ לקדושה יתפלל ואם לאו אל יתפלל.

הדמיון בין הקדושה והודאה מוצאת ביטוי נוסף בהצטרפות הציבור אל שליח הציבור בהשתחויה בזמן אמירת "מודים" ובכך היא הופכת לאמירה ציבורית.² טעם הדבר מוסבר על ידי בעלי התוספות בנימוק ש"צריך לשוח עם הצבור שלא יראה ככופר במי שהצבור משתחוין לו".³ הדברים מורחבים יותר על ידי האבודרהם:

שאין דרך העבד להודות לרבו ולומר לו "אדוני אתה" על ידי שליח אלא כל אדם צריך לקבל בפיו עול מלכות שמים, ואם יקבל על ידי שליח – אינה קבלה גמורה, שיוכל להכחיש ולומר לא שלחתי [...] וזה שאמר דוד "אמרתני לה' אלי אתה" (תהלים קמ, ז) – אני בעצמי אמרתני לו ולא על ידי שליח.

מדברים אלה עולה שיש בברכת ההודאה גם מעין קבלת עול מלכות שמים. הבנה זו מחזקת פירוש המובא בספר המנהיג לראב"ן הירחי שפירש את הביטוי "מודים אנחנו לך" –

⁴ ספר המנהיג, סימן סא. ומעיר על פירושו זה בפרושו "עיון תפילה" בסידור השלם – "יחוא רמר טאה מפני מה שוחים בהודאה".

⁵ בית יוסף אורח חיים קכו: מצאתי כתוב שנקרא מודים דרבנן לפי שהוא תיקון הרבה חכמים. הביטוי איננו מופיע שוב בתלמודים או בכתבי הגאונים, אך מופיע לראשונה בשו"ת ר"י מינאש צט ואחר כך מצוטט לרוב. מקור הביטוי מצוי ככל הנראה בדברי רבי יודן בירושלמי להלן. וראו בהמשך הערה 10.

⁶ נציין שגישת רב פפא חוזרת על עצמה גם ביחס לברכות התורה (ברכות יא ע"ב), קידוש לבנה (סנהדרין מב ע"א), מגילת אסתר (מגילה כא ע"ב) ועוד.

⁷ אמנם בטור אורח חיים קכו מספר על אביו הרא"ש שנקט כלשון הירושלמי: "ובירושלמי חותם בה בא"י אל-ל ההודאות וכן היה נוהג א"א הרא"ש ז"ל". אך בבית יוסף מביא שורה של פוסקים שלא נהגו כך: "ובירושלמי חותם בה 'ברוך אתה ה' אל-ל ההודאות', בפרק קמא דברכות (ה"ה) והרשב"א כתב בסוף פרק אין עומדין (לד: ד"ה רבא כרע) ובמודים דרבנן לא ראיתי מי שחותם בו והודאה בלבד היא ואלא מיהו מצאתי בירושלמי דכולהו אמוראי חתמי בה 'ברוך אתה ה' אל-ל ההודאות', ואע"פ שאינה פותחת בברוך שמא עשאוה כסמוכה לעבודה אי נמי יש קצת שחותמות ואינן פותחות ואע"פ שאינן סמוכות עכ"ל: והרמב"ם כתב בפ"ט (ה"ד) בלא חתימה וכנסחת תלמודא דידן".

¹ על פי רש"י שם: "אף הודאה עבודה של מקום היא".

² "הלך שוחין עם שליח צבור בהודאה, רבי ועירא אמר ובלבד במודיים" (ירושלמי, ברכות א, ה; "בזמן ששליח צבור אומר מודים – העם מה הם אומרים" (סוטה מ ע"א)).

³ ברכות, שם, תוד"ה "יעד".

כנונים ומשתלבים זה בזה. מחד גיסא, על המנהיג להתחשב בכל פרט ופרט, ומאידך גיסא צריך שתהיה לו דעה מגובשת משל עצמו. המנהיג צריך להתחשב בשכבות החלשות שבחברה ולהיות מודע להלך רוחם, אך עם זאת הוא צריך להיות בעל דעה מגובשת כדי לא להיכנע ללחצם של השכבות החזקות. כמו כן על המנהיג להיות מסוגל להקשיב לכל הקולות בעם, אך בסופו של דבר לקבל החלטה מתוך אחריות אישית שלו. מכאן אנו למדים שהבחירה ביהושע למנהיג לא הייתה רק בגלל היותו בעל תכונות של מצביא, אלא מפני שהוא "איש אשר רוח בו". אין די בכך שהנהגת עם ישראל תהיה מעשית, אלא היא צריכה להיות עם רוח.

אנו מוצאים דמויות רוחניות העומדות לימין המנהיג, עוזרות לו ומנחות אותו. דמות רוחנית כזו לא נפקדה אף במינוי יהושע, שכאמור היה בעצמו "איש אשר רוח בו" (פסוק כא): "ולפני אלעזר הכהן יעמד ושאל לו במשפט האורים לפני ה' על פניו יצאו ועל פיו יבאו הוא וכל בני ישראל אתו וכל העדה".

גם "איש אשר רוח בו" חייב להיות כפוף לסמכות ולרשות נוספת, "ולפני אלעזר הכהן יעמד ושאל לו במשפט האורים". אל לו למנהיג לחשוב שהוא עצמאי בשיקוליו, אלא גם הוא כפוף לתורה. עלולים היינו לחשוב שבעצם הדרישה מהמנהיג להיות בעל החלטה ודעה אישית הוא יכול לעשות ככל העולה על רוחו. אך ההפך הוא הנכון. יש אמנם דרישה מן המנהיג להבין את כל חלקי העם ובסופו של דבר להכריע על פי שיקוליו, אך כל זאת מתוך החיבור העמוק שלו לקודש.

למדנו אפוא שהנהגת עם ישראל צריכה להיות על ידי "איש אשר רוח בו", איש רוח שיהיה גם איש מעשה, ואף מנהיג זה כפוף הוא לסמכויות אחרות. שנזכה שיקים לנו הקב"ה מנהיגים עם "רוח" חזקה ועם ענווה גדולה מלפני מלכות שמים.

(על פי דרשה של הרב חיים סבתו לפרשת פנחס)

אורית בן משה

סטודנטית בהתמחויות ללימודי ארץ ישראל ולספרות

עמליה צורן

מחנכים באמונה

דינה הכהן

תרצ"ה-תשס"ב (1935-2002)

"דינה הכהן ז"ל ייצגה בעיניי אידאל. כה רבות אנו מחפשים את חכמת המיזוג – בין יראה לחכמה, בין חובת האדם לא-להיו לחובתו כלפי בשר ודם, בין יכולת הנהגה ועשייה ציבורית לצניעות וענווה, בין גדלות אנושית לחוס הלב. כסבור אני, שיותר מכל אדם שפגשתי בחיי, מיזגה דינה ז"ל את כל התכונות הללו באופן מושלם, כמעט בלתי נתפס. תלמידה חכמה, מרצה בחסד, בעלת השקפה פתוחה ומשכילה, ועם זאת רעיה ואם בכל נימי נפשה, בעלת רגישות מופלאה לכל אדם, ולא ניכר שוע לפני דל". כך מתאר הרב אמנון בזק את דינה הכהן.

דינה התגוררה בירושלים ולימדה הוראה במכללת תלפיות. כמו כן לימדה במגוון מוסדות לנשים, כולל המדרשה לבנות באוניברסיטת בר-אילן ומכון אורה. תוך כדי עבודתה החלה לפתח את הנושא שבו עסקה כל חייה – הדרכת כלות וחינוך לחיי משפחה. דינה הדריכה גם מדריכות כלות, מורות ורבניות. בכל שאלה הלכתית פנתה לרבנים ויחד אתם הגיעה לפתרון הלכתי. היא אף פיתחה תכנית לימודים רב שנתית "הכנה לחיי משפחה". בו בזמן עסקה דינה בבניית משפחתה וגידלה את שמונת ילדיה.

ספרה **בדרך יהודית: פרקים בענייני מוסר במשפחה וחברה** יצא לאור על ידי מחלקת הפרסומים של משרד החינוך בשנת 1983, ובשנת 2009 יצאה מהדורה מחודשת הכוללת דברי זיכרון ומאמרים נוספים מפרי עטה. הספר מציע כלים להתמודדות עם ערכי המשפחה והמוסר, הצניעות והאהבה, העולים מתוך דרכה של היהדות, אל מול התהליכים העוברים על החברה כולה בתחומים אלה בתקופה המודרנית. בין היתר עוסק הספר בנושאים:

- התמודדות עם מבוכת המשבר המוסרי והערכי
- יחס עמוק ליצר לב האדם
- התבוננות פנימית בסוגיות חיי האישות לאורה של תורה
- מעמד האישה
- מושגי טומאה וטהרה בעולם מדעי

לעיון נוסף

- דינה הכהן (עריכה מחודשת בעז אופן), **בדרך יהודית: פרקים בענייני מוסר במשפחה וחברה**, ירושלים (משפ"ה הכהן) תשס"ט.
- הרב אמנון בזק, "ושם אשה גדולה", באתר: <http://www.etzion.org.il/dk/1to899/852mamar1.htm>